

Ярослав Гашек: простий і загадковий

«Сьогодні вночі збирався стрибнути з парпету Карлового мосту у Влтаву 30-річний Ярослав Г., — повідомляла газета «Чеське слово» 10 лютого 1911 р. — Поліцейський лікар виявив сильний невроз. Згаданий був доставлений в Інститут для душевнохворих». Ішлося про Ярослава Гашека (1883–1923), видатного письменника-гумориста, автора славетних «Пригод бравого вояка Швейка». Безтурботний та імпульсивний веселун, аферист і містифікатор, він регулярно порушував громадський порядок, ніколи не мав постійного місця проживання та роботи, зловживав алкоголем, завдавав болю близьким, але й сам тяжко переживав психічні кризи. Один із друзів відзначав, що насправді ніхто не міг його зрозуміти, адже він був «простий і загадковий, майже як мала дитина».

Гашек-шашек

Ярослав Матей Франтишек народився 30 квітня 1883 р. у м. Прага (тодішня Австро-Угорщина). Його батько, Йозеф Гашек, походив із селян, викладав у школі математику, а пізніше став банківським працівником. Мати, Катержина Ярешова, була донькою наглядача княжих ставків. Йозеф і Катержина побралися вже у зрілому віці, через 13 років після знайомства. Окрім старшого сина, вони мали ще меншого — Богуслава, а також виховували племінницю-сироту Марію.

Дитинство майбутнього письменника минуло в постійних переїздах: майже щороку сім'я переселялася у межах Праги до іншого помешкання. На думку біографів, це заклало підвалини його схильності до бурлакування й неупорядкованого життя. Деякий час із Гашеками жив дід Антонін Яреш, який виховував маленького Ярду (чеське скорочення Ярослава) та помер, коли хлопчику було всього 6. А в 13 він утратив і батька: Йозеф захворів на рак, став зловживати алкоголем і не пережив операцію. Овдовіла Катержина мусила самотужки піднімати трьох дітей.

Малий Ярда був фантазером, тихим, сором'язливим і вразливим, часто хворів (мав слабе серце та проблеми зі щитовидною залозою), старанно вчивсь у школі та служив у костелі. Однак, дорослішаючи, він почав проявляти нестримний темперамент, прагнув привертати увагу й епатувати. За безтурботність і хист до розіграшів йому дали прізвисько Гашек-шашек (*šasek* — блазень).

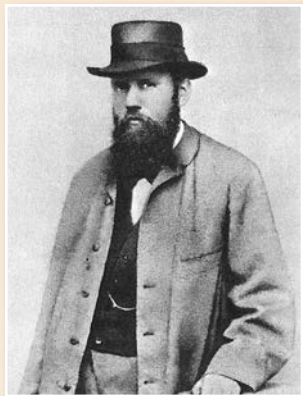
Мати не мала на нього жодного впливу і, коли він через неуспішність лишився на другий рік у тому ж класі, дозволила кинути навчання. Проте натомість 15-річний

юнак змушений був піти працювати. Влаштувавшись в аптеку, він, утім, скоро втратив посаду: домалював корові на плакаті бороду й окуляри — як у власника закладу.

Після цього Ярда охоче вступив до комерційного училища, яке відносно успішно закінчив 1902 р., проявивши здібності до вивчення мов. Пізніше він неодноразово розповідав, що мав ще й диплом Віденської консульської академії. Під час навчання проявилася одна із визначальних його схильностей — до авантурних мандрів. Першу подорож він здійснив разом із братом до Словаччини і надалі повторював свої походи щороку. Всі вони були імпульсивними й імпровізованими, що характерно для дромоманії. Так, Гашек завжди вирушав у дорогу пішки, не мав чіткого маршруту, віддавав перевагу випадковим супутникам (заробітчанами, прибулдам, злидарям), а коли закінчувалися гроші, сам починав жебракувати, за що неодноразово потрапляв до в'язниці.

За словами біографа Радко Питлика, він завжди намагався позбутися всього, що його обмежувало, прагнув швидкої зміни подій, людей, місць. Дитяча безпосередність і мінливість настроїв дозволяли йому майстерно вислизати із лещат умовностей. Відтак, улаштувавшись восени 1902 р. службовцем у банк, Ярда вже навесні кинув посаду, подавшись у чергові мандри.

Події літа 1903 р. досі вважаються білою плямою в його біографії. За легендою, письменник вирушив допомагати бурам у боротьбі з англійцями. У спогадах його друга Ладислава Гаєка вказано, що «він блукав Словаччиною, дістався навіть Угорщини, і десь там його арештували за волоцюгство, але потім знову вийшов на свободу, забрів

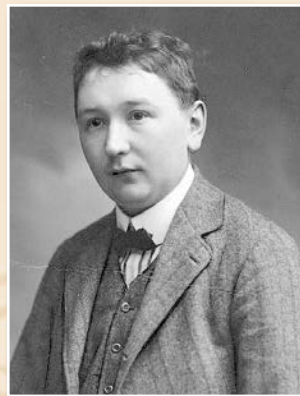
Батько, Йозеф Гашек

Мати, Катержина Ярешова

Ярді 4 роки

Ярослав — випускник училища

у Польщу, біля російського кордону переплив річку, на іншому березі його схопила козака варта, і він знову потрапив під арешт». За деякими відомостями, Ярда дійшов до Болгарії, де вступив до повстанського загону, з яким воював біля турецького кордону, лише дивом уникнувши полону. Не виключено, що тоді ж побував він і на території України, зокрема Буковини. Достеменно відомо про його повернення до Праги 6 жовтня, адже в той день він знову опинився у в'язниці.

Улітку 1904 р. гуморист мандрував Південною Німеччиною та Швейцарією. Наступного ж року він вирушив у дорогу разом із двома друзями, але зрештою залишився сам. Відвідавши Угорщину, Хорватію, Словенію й Італію, Ярда повернувся додому через Австрію, перейшовши пішки Альпи.

Король богеми

Під час подорожей митець приживався до вживання міцних напоїв, а також став курити і жувати тютюн. Надалі він більше не бував за кордоном, обмежуючись походами Чехією, але відкрив новий вид дозвілля — нічне життя у пивницях серед богемного оточення. Ладислав Гашек у спогадах писав: «Шукати пригоди, тинятися, сидіти в таверні чи корчмі найнижчого ґатунку, говорити із незнайомими людьми, розповідати їм усілякі нісенітничі, слухати їхні оповіді, дізнаватися різні історії — все це було написано Гашекові на роду, і він марно намагався опиратися своїй долі». Його грубі манери шокували порядних відвідувачів. До того ж при знайомстві він навіть не намагався справити приємне враження: поведився прямолинійно та брутально, нерідко провокуючи конфлікти, а потім раптом переходив до приязні. Під час учт проявлявся його талант гумориста-імпровізатора, але й жарти його зазвичай були їдкими і безжальними.

Так за ним закріпилася репутація короля богеми, якій сприяли і його постійні сутички із поліцією. Нападитку Ярослав нерідко починав бешкетувати: чіплявся до перехожих, ламав огорожі, запалював ліхтарі тощо, якимось став справляти нужду прямо перед будівлею поліцейської управи, іншого ж разу при затриманні ще й спробував ударити правоохоронця тростиною. Поліція роками марно намагалася встановити місце його проживання, щоб притягнути до відповідальності, але він весь час ночував по друзях або перебував за межами Праги. Крім того, у нього не було постійної роботи. Письменник уміло переховувався і при

цьому полюбляв лишатися в центрі уваги. Наприклад, багато галасу наробила опублікована в одній із газет світлина з його подорожі Чехією, на якій він та його друг Зденек Кудей стояли в річці, вбрані у жіночі купальні костюми.

Зрештою неусвідомлений опір громадським порядкам привів Гашека до анархістської діяльності. Він зблизився з екстремістськими угрупованнями, виступав на зборах, поширював листівки, співпрацював із радикальними журналами і навіть їздив агітувати гірняків. Нагляд за ним посилювався. На одній із демонстрацій гуморист нібито закликав до побиття поліціантів (яких справді почали бити), за що провів кілька місяців у в'язниці.

Після звільнення у вересні 1907 р. він відійшов від радикалізму і більше не зв'язувався із жодним угрупованням — але натомість створив своє власне. Заснована ним як сатира на політичну систему Австро-Угорщини, «Партія помірному прогресу в межах закону» 1911 р. справді взяла участь у парламентських виборах. Основна її діяльність проходила в ресторані «Корівник», де за кухлем пива Ярослав, пародіюючи провідних політиків, виголошував блискучі імпровізовані промови — на кшталт сучасного стендапу. Партія мала свій офіційний гротескний маніфест, а передвиборна програма її очільника включала такі пункти, як відновлення рабства й інквізиції, націоналізація сторожів, запровадження алкоголізму, відкриття державних установ для недоумкуватих депутатів тощо. Також було розгорнуто рух проти вкорочування сосисок, яке порушує права людини. Агітаційне гасло обіцяло: «Кожному виборцю — кишеньковий акваріум».

Белетризовану версію свого сумнівного балотування Гашек виклав у книзі «Політична та соціальна історія партії помірному прогресу в межах закону», яку так і не наважився опублікувати.

Гриша — мій кат

У стосунках із протилежною статтю митець теж був імпульсивним і прямолинійним. Про його юнацькі захоплення відомо мало. Під час подорожі Моравією він закохався в учительську доньку Славу Гайнішову, яка 1906 р. розшукала його у Празі та ще й познайомила із трьома своїми однокурсницями з комерційного училища. Одна з них — Ярміла Маєрова (1887–1931) — того дня записала в щоденнику: «Він схожий на волоцюгу, але має такий приємний вираз обличчя». Гриша, як вона його називала, розважав студенток грубими жартами і водив їх

Гашек-анархіст

Із другом Зденеком Кудеєм

Партія помірного прогресу

Ярослав і Ярміла

по кафешантанах, що обурило їхніх батьків. Ярміла походила із заможної й інтелігентної сім'ї архітекторів, тому їй суворо заборонили зустрічатися із цим гультьєм і на кабікули відправили до родичів.

Зі Славою в нього стосунки не склалися, натомість спалахнув роман з Ярмілою після її повернення. Коли про це довідалися Маєри, то змусили їх розстатися. «Гриша — мій кат, але я кохаю його», — зізнавалася вона подрузі та продовжувала зустрічатися із ним у супереч забороні.

Далі було ув'язнення Гашека, тяжка хвороба Ярміли, її постійні сварки з родиною, примусові від'їзди із Праги, таємна переписка закоханих через друзів тощо. Їхні листи — незвично відверті: вони не приховували, що прагнуть «справжнього кохання, не платонічного, але і не тільки чуттєвого, а й того, й іншого одночасно». Ярослав-Гриша запевняв: «Вір мені, любя, я кохав тебе одну... З тих пір, як ми з тобою зблизилися, я із жодною жінкою не провів у ліжку й секунди, бо нині для мене нікого більше не існує, одна ти, моє серденько».

Розуміючи претензії Маєрів, він намагався знайти постійну посаду, але його незалежність відштовхувала роботодавців, тож нерідко йому доводилося ще й позичати в Ярміли гроші. Крім того, гуморист не мав власного житла, зловживав алкоголем і якось заявився в її дім під ранок нападितку, чим зіпсував і без того крихке перемир'я. Однак дівчина продовжувала заступатися за коханого: «Він надто глибока і замкнута натура, щоб як на тарілці викладати перед кожним, хто забажає, свої чесноти». Вона дбала про його зовнішній вигляд, всіляко заохочувала писати й публікуватися в періодиці.

Улітку 1909 р. Гашек влаштувався помічником редактора у часопис «Світ тварин», повернувся в лоно католицької церкви (якої зрікся із радикальних міркувань), відтак почав вести серйозні перемовини з батьком Ярміли — і нарешті отримав згоду. Довгоочікуване весілля відбулося 15 травня 1910 р.

Початковий період їхнього подружнього життя був щасливим. Маєри винайняли й обставили для молодят квартиру в новобудові. Ярміла, хоча теж мала неабиякий літературний хист, стала просто секретарем чоловіка, забезпечуючи йому найсприятливіші умови для творчості, та старалася зразково вести господарство. Проте її Гриша не бажав пристосовуватися до нових вимог і вже на початку 1911 р. почав зникати з дому, лишаючи дружину одну. Потім вибачався, обіцяв змінитися, але знову

повертався до нічних розваг. Утім при цьому йому вдавалося й багато писати.

Власний шлях

Ярослав починав як поет: у 20 років разом із Ладиславом Гаєком видав спільну збірку віршів «Травневі викрики», із провалом якої закінчилися і його ліричні експерименти. Натомість 1901 р. в одній із газет було опубліковане його перше оповідання «Цигани на ярмарку», а згодом — і подорожні нариси. За словами дослідників, він умів писати тільки про те, що досконало знав та інтенсивно пережив: багато його творів мали автобіографічний характер або видавалися за такі. Далі митець писав гостру соціальну сатиру для анархістських видань та остаточно утвердився як автор жартівливого контенту для різних журналів.

Ілюстратор «Швейка» Йозеф Лада лишив цікаві спогади про його творчий процес: «Писав Гашек легко і вільно. Свої гуморески він міг створювати у присутності замовника і до того ж де завгодно: у трамваї, трактирі, кафе, як би шумно там не було. Та ще й демонстрував чудеса літературної еквілібристики. Одного разу в кав'ярні він писав якусь гумореску, і будь-хто із присутніх там, заплативши 10 крейцарів, міг вигадати довільне ім'я, а Гашек ухитрився вставити його в наступну ж фразу, не порушуючи природного розвитку фабули. Коли він жив у мене, то писав зазвичай із четвертої по обіді. Щоб писати — над цим він ніколи не ламав голову. Хвилюк сидів непорушно, втупившись у чистий аркуш паперу, потім брався за перо. Писав він швидко, розбірливим, гарним почерком та працював без тривалих перерв години до шостої, до цього часу гумореска була готова, і кваліфікація із нею до будь-якої редакції, щоб одразу обернути свою роботу на дзвінку монету».

За підрахунками біографів, у його доробку — близько 1200 коротких прозових творів. Майже всі вони розпорошені про різних часописах, і лише невелика частина зібрана у книги. Деякі — втрачені, авторство інших — сумнівне, адже Ярослав часто жартома підписувався іменами друзів або поважних громадян і численними псевдонімами (понад 80). Переважно його гуморески були стандартними, без особливих стилістичних рішень. Засвоївши жанрову схему, він повторював сюжети й характери, зводячи все до очікуваної анекдотичної розв'язки. Однак йому ніколи не бракувало несподіваних ідей і цікавих зворотів.

При цьому Гашек фактично не цікавився художньою літературою. Друзі пригадували, що «він із насолодою

Журнал «Світ тварин»

Ярміла із сином

Гашек (внизу) і театральна труппа

читав рецепти із кулінарної книги, катехізис і буквар для молодших класів початкової школи, який бозна-звідки дістав і в який потім часто заглиблювався». Полюбляв Ярослав нон-фікшн, різні посібники й керівництва. Особливо його приваблював «Науковий словник Отто»: нерідко розгорнувши його на довільній енциклопедичній статті, Гашек писав на цю тему гумореску. Натомість він володів неймовірною здібністю до спостережливості, а ще чудовою пам'яттю: умів швидко схоплювати сенс і запам'ятовувати надовго.

Також він проявляв цілковиту байдужість до художніх дискусій, не належав до жодного угруповання й демонстративно ігнорував мистецькі заходи. Письменник Франтишек Лангер пригадував: «Під впливом глибокого суспільного розчарування Гашек відкидав і будь-яку гонитву за літературною славою. Цьому сприяла також дитяча безпосередність його характеру — йому треба було бачити негайний успіх. Він із легкістю приймав долю другорядного автора, ніколи навіть не намагався щось змінити у своєму становищі. Заявляв, що таланту й терпіння йому вистачає тільки на коротку гумореску».

Ярміла пізніше зазначала: «Гашек був геній, і його твори народжувалися із раптового натхнення. Його доробок — незвичайний, оригінальний та живий. Він ішов власним кам'янистим шляхом і торував його, не зважаючи на попереджувальні окрики». До речі, саме Ярмілі завдячує своєю появою бравий солдат Швейк. Коли у травні 1911 р. підпийлий письменник пізно повернувся додому, то ще встиг накидати на клаптику паперу якийсь новий сюжет, але швидко зіжмакав та кинув у смітник. Жінка витягла його і зберегла. Це був перший нарис про Швейка, який за роки розрісся у видатний роман.

Психіатрична загадка

Працюючи в журналі «Світ тварин», Ярослав, аби повернути більше читачів, почав публікувати різні вигадані зоологічні факти. Це досить швидко спричинило невдоволення в наукових колах, і його звільнили. Він ніде не міг знайти роботу й урешті вирішив відкрити власну справу: став продавати собак, гордо назвавши свій заклад «Кінологічний інститут». Описані в гуморесці «Моя торгівля собаками» події у реальному житті закінчилися не так весело. Через кілька підозрілих махінацій із тваринами на нього з Ярмілою (заклад був зареєстрований саме на неї) подали позов до суду. Подружжя звинуватили

в недобросовісних покупках і фальсифікації родоходів. Розгляд справи затягувався та вимагав чималих грошей.

«Тоді Гриша вже не покладав великих сподівань на майбутнє і був у відчаї від того, що, незважаючи на всі свої зусилля, на свій талант, не може заробити на життя, — Ярміла незмінно намагалася виправдати чоловіка. — Він страждав. Ви не можете собі уявити, як страждав. І пив. Ви не можете собі уявити, як пив. І одразу припиняв пити, коли йому хоч трохи посміхалося щастя».

На початку 1912 р. померла його мати. Він усе ж улаштувався в газету помічником завідувача міської хроніки, але скоро втратив посаду через заклик залізничників до страйку. Борги за житло росли, тож тесть позволив їхні речі в маленьку квартирку родичів, а Ярмілу, яка вже чекала дитину, забрав додому.

Біограф Р. Питлик зауважив: «Парадокси поведінки Гашека, вочевидь, витікають із того, що безтурботність не була його вродженою рисою — за натурою він був людиною сором'язливою, чутливою і замкнутою. Серед веселого товариства він заглушав у собі трагічні нотки, відганяв трагізм усмішкою».

Врешті стався інцидент, відтворений ним у гуморесці «Психіатрична загадка». Так, 10 лютого 1911 р. митець потрапив до Імператорсько-королівського земського інституту для душевнохворих — нібито після невдалої спроби вчинити самогубство, стрибнувши вночі з Карлового мосту у Влтаву.

Але ці події справді загадкові. У поліцейському протоколі зазначено, що після порятунку випадковим перехожим Ярослав поведився у відділку буйно, тому був обстежений лікарем та ушпиталений як суспільно небезпечний. В акті медичного огляду вказано, що він одразу зізнався у суїцидальному намірі: «Припускає, що хотів утопитися, бо йому остогиднув світ. Утік із дому в нападі гніву. Роздратований. Може знову скоїти спробу самогубства». Вочевидь, між подружжям, яке вже не жило разом, напередодні сталася чергова сварка. Вагітна Ярміла тієї ночі розшукувала чоловіка по місту.

Однак наступного дня його свідчення несподівано змінилися: «Пацієнт згадує, що відвідав чимало пивниць. Знає, що кудись ліз, можливо, на мостовий ліхтар, але як опинився саме там, пам'ятає невиразно. Каже, що хотів полякати перехожих і подивитися на їхню реакцію». Суїцидальний мотив він рішуче заперечував, імовірно, усвідомивши наслідки розголосу в газетах.

Гашек в армії

На фронті (в центрі, без кашкета)

Письменник у Києві

Меморіальна дошка на вул. Володимирській

У лікарні Гашек повадився спокійно, мислив ясно і навіть просив зайнятися якоюсь працею. Йому дозволили упорядковувати архів історій хвороб, під час чого він ще й робив виписки для майбутніх творів. Наприкінці лютого Ярослав висловив бажання затриматися в медзакладі, щоб відвикнути від алкоголю, та наступного дня його виписали як одужалого. Всупереч осуду батьків, Ярміла повернулася жити до нього — у квартиру зі зваленими в купу речами.

Біографи переконані, що всі ці факти заперечують наявність у нього психічної хвороби. Проте випадок на Карловому мості не був непорозумінням (як обіграно в гуморесці), а свідчив про глибоку психологічну кризу, яку письменник маскував жартами. Сам він говорив, що його запроторили до божевільні за висміювання у творах поліціантів.

Дві людини

Однак після примирення із дружиною Ярослав не змінив своєї поведінки: фальсифікував новини для газет, ночував у редакціях, грав у карти, пив по шинках, порушував громадських спокій, переховувався від правоохоронців тощо. Ярміла 20 квітня 1912 р. народила сина, названого Ріхард. Коли в гості завітали її батьки, Гашек пішов за пивом — і вже не повернувся. Тож вони остаточно забрали доньку із немовлям до себе. Пізніше вона намагалася пояснити чоловікові дії: «Для його натури характерно, що в момент загрози він завжди захищався тим самим способом — удавав неусвідомленість учинків і повну байдужість до всього на світі, прибирався під наївного простака».

Ярослав залишався у Празі, але вже не намагався повернутися в сім'ю. Він багато писав, підпрацьовував конферансьє по кабаре, в яких виступав за вечерю, та навіть входив до театральної трупи, хоча й не мав професійних акторських умінь. Співак Едуард Басс так характеризував його: «У Гашеку завжди жили дві людини. Одна вдавала блазня, а інша на це дивилася. Цей інший Гашек, якого небагато хто знав, зі страшенною чіткістю пізнав ницість людського життя і намагався відкинути її, заглушити, обійти, обманути жартами, чим провокував першого Гашека. Його блискуча комедійна гра була сповнена трагізму».

Деякий час він жив своєю рідною комуну із трьома друзями, досить успішно вів спільне господарство та ще й виявився вправним кухарем. Проте частіше гуморист ночував по знайомих — ніколи не нехтував запрошеннями, а нерідко й сам нав'язувався, відверто зловживаючи гостинністю. У побуті він був украй невибагливим:

наприклад, не визнавав подушок і спав, укрившись власним пальтом. Ярослав ніколи не нарікав на матеріальні нестатки, хоча й не забував нагадувати редакторам пришвидшитися із виплатою гонорарів. Своєю чергою влітку він зазвичай пускався в мандри Чехією, що неминуче закінчувалися арештом за наклепи й жебрацтво.

Друзі неодноразово робили спроби вплинути на нього та бодай якось упорядкувати його життя. Так, Ладислав Гаск, ставши головним редактором, прихистив його на зиму у своїй квартирі і прийняв на роботу — за однієї лише умови: не вештатися по кишлях і не пити. Однак щойно настала весна, Гашек, переобтяжений цими зобов'язаннями, залишив і його квартиру, і його часопис. Зденек Кудей і Йозеф Лада намагалися встановити над ним своєрідну опіку: отримували за розпискою його гонорари, видаючи на руки лише незначні суми, аби він їх не пропив. Етнограф Альберто Фріч, у якого Ярослав теж деякий час жив, влаштував експеримент: замкнув його в кімнаті з пачкою паперу, спонукаючи писати, але коли повернувся, той уже втік, залишивши тільки зроблені з чистого паперу кораблики.

Утім у його поведінці почали проявлятися ознаки втоми, схильність до зажури. Він розпитував знайомих про Ярмілу й сина, звинувачував у всьому її батьків. За словами Р. Питлика, у глибинних основах своєї натури Гашек, найімовірніше, був схильним до скепсису й відчаю, ніж до невимужених веселоців: «Ексцентричні витівки слугувати тільки наркотиком, віддушиною, через яку виходив надлишок його депресивної меланхолії».

Бравий вояк

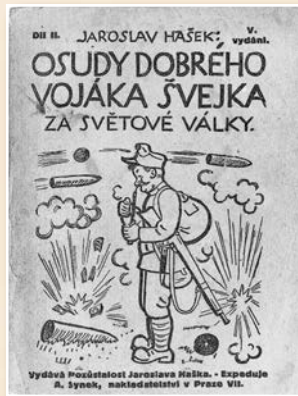
За станом здоров'я гуморист не проходив військову службу: 1906 р. його призивали, але визнали непридатним. Із початком Першої світової він продовжував поводитися провокативно: наприклад, якось записався в готелі як «Купець, родом із Києва, приїхав із москви». Його одразу ж арештували і, незважаючи на пояснення, що так він перевіряв пильність поліції, запроторили на п'ять днів до в'язниці. А вже в січні 1915 р. Ярослав потрапив під мобілізацію: пройшов медичну комісію і, хоч як не намагався клеїти дурня, був визнаний придатним та зарахований до резервної піхотної роти. Прибувши на місце служби в Чеське Будейовіце, він вступив до школи однорічників, але вже незабаром за порушення дисципліни його виключили, посадили на гауптвахту й перевели на кухню. Однак зі скаргами на ревматизм наступні два місяці він провів у госпіталі.

Гашек – комісар

Із Ярмілою та сином

Перше видання «Швейка»

Ярослав і Шура
(останнє фото)

Коли на початку травня батальйон перевели на галицький фронт, його везли в арештантському вагоні, а в характеристиці на нього значилося: «Аферист і дурисвіт». Далі Гашек служив при канцелярії, потім квартирмейстером і зв'язковим. У битві під Сокалем (нині — Львівська обл.) у липні 1915 р. він «невтомно та, нехтуючи власною безпекою, передавав важливі накази та повідомлення про ситуацію на лінії фронту» і був нагороджений медаллю «За хоробрість».

Однак 24 вересня під час переправи через р. Іква на сучасній Рівненщині гуморист здався в російський полон. Полонених гнали під конвоем понад 350 км до Дарниці (у ті часи — села під Києвом). Із листопада 1915 р. до червня 1916 р. він перебував у таборах, де вирували нищівні епідемії тифу й дизентерії. Ярослав був виснажений, сильно схуд, але пережив усі негаразди. Тоді ж він перейшов на бік червоної армії: вступив до чехословацького стрілецького полку і почав сам агітацію за боротьбу з Австро-Угорщиною, де, до речі, його заочно судили за державну зраду.

У липні 1916 р. із новоутвореним батальйоном Гашек переїхав до Києва, але, визнаний непридатним до військової служби, оселився в готелі «Прага» і до березня 1918 р. працював у редакції газети «Чехослован». На короткий період він був повернутий до армії та брав участь у битві під Зборовом (нинішня Тернопільщина), а також сидів у в'язниці в Борисполі за сутичку із російським офіцером у кафе на Хрещатику. Саме там ним було написано повість «Бравий вояк Швейк у полоні», яка згодом вийшла у Києві окремим виданням.

Після більшовицького перевороту письменник залишив Україну і надалі пов'язав свою діяльність із комуністичною партією. Несподівано із легковажного афериста він перетворився на відповідального партійного діяча: пройшов від Південного Уралу до Східного Сибіру, був заступником коменданта міста, начальником друкарні, редагував газети, займався пропагандою, організовував мітинги, виступав із лекціями, завдяки знанням мов агітував іноземців тощо.

Схильність до блазеньських витівок стала йому в пригоді: рятуючись від наступу білогвардійців, Ярослав, за власними спогадами, «два місяці грав роль недоумкуватого сина німецького колоніста із Туркестану, який у молодості пішов із дому і блукав світом». Загалом він вів невпорядковане життя, сповнене небезпек і поневірянь,

зокрема переховувався від чеських загонів, потрапляв під арешт за підозрою у шпигунстві, хворів на тиф тощо. Цікаво, що в цей період Гашек повністю відмовився від вживання алкоголю та полюбив каву.

Він так і не оформив розлучення, але скрізь зазначав свій сімейний стан як «неодружений» і 15 травня 1920 р. (рівно через 10 років після вінчання з Ярмілою) незаконно уклав ще один шлюб — із працівницею друкарні Шурою Львовою (1894–1965).

За п'ять років його відсутності в чеській пресі неодноразово з'являлися некрологи про його смерть. В одному з оповідань Ярослав іронізував: «Я дізнався, що мене тричі повісили, двічі розстріляли й один раз четвертували дикі повстанці-киргизи біля озера Кале-Ісил. Нарешті, мене остаточно закололи ножом під час дикої бійки із п'яними матросами в якійсь одеській корчмі. Така моя смерть і мені самому видається найімовірнішою».

Гуморист планував і надалі продовжувати діяльність на теренах РСФСР, але, відповідно до партійної директиви про негайне повернення всіх чеських комуністів на батьківщину, 19 грудня 1920 р. під фальшивими документами разом із новою дружиною прибув до Праги. Хоча за її пізнішими спогадами, це була втеча, адже на російській території нібито вже таємно збирали на нього матеріали.

Так тісно

Як писав психіатр М. Буянов, упродовж цих буремних років письменник «змушений був поводитися як доросла людина». Але щойно він приїхав у Чехію, повернувшись до колишніх звичок: повадився інфантильно й непередбачувано, не мав постійного місця проживання, відвідував кабаре, провокував конфлікти і знову почав зловживати алкоголем. Та, найімовірніше, це було просто намагання грати роль довоєнного богемного веселуна. «Пив нервово, без перепочинку, без задоволення, іноді випивав кілька чарок поспіль, ніби хотів відігнати якесь неприємне відчуття, — пригадував його друг Еміль Лонген. — Ніколи до війни я не бачив Гашека в такому стані. Він пив і співав, пив та лаявся. Кляв нас і весь світ. У найбільшому сп'янінні не втрачав тверезого глузду та зберігав здатність дотепувати, хоча часом похмуро і не надто добираючи засобів».

У Гашека проявилися перепади настрою, постійне невдоволення собою й оточенням і навіть суїцидальні думки. Багато колишніх друзів відвернулися від нього — із політичних міркувань та з особистих, через його нову дружину.

Почуваючись розчарованим і самотнім, Ярослав імппульсивно вирішив повернутися до Ярміли, почав їй писати, обіцяв знайти роботу, кинути пити і не відвідувати кабаре. «Я так тебе пам'ятаю і повір мені, кохаю більше, ніж до нашого весілля, — зізнавався він. — Із тією дівчиною це страшне непорозуміння». У серпні 1921 р. вони їздили разом на відпочинок, і його 9-річний син, якому розповідали, що його батько загинув, нарешті з ним познайомився.

Проте це була їхня остання зустріч. Ярміла згодом зазначала: «У нього було відсутнє почуття відповідальності. Це недолік, яким він платив за свою оригінальність. Серце у нього було гаряче, душа чиста, а якщо він щось і розтоптав, то через незнання». Наприкінці серпня 1921 р. — без Шури і без Ярміли — Ярослав несподівано перебрався до друзів у м. Липніце-над-Сазавою, щоб там серйозно зайнятися «Пригодами бравого вояка Швейка». У березні того року вийшов перший том, який відразу приніс йому успіх. Блискучий гумор і гостре антивоєнне спрямування забезпечили роману широку популярність серед читачів. Тож Гашек почав інтенсивно працювати над продовженням, поєднуючи творчість із посиденьками в місцевій корчмі. Незабаром до нього все ж приїхала і Шура.

Збентежений появою грошей за видання та перевидання «Швейка», гуморист роздавав їх направо й наліво. Також він найняв собі секретаря і придбав будинок, у якому йому довелося прожити всього кілька місяців — і то в одній кімнаті, бо тривав ремонт.

У 1922 р. здоров'я Гашека стало стрімко погіршуватися. Все його тіло наче розпухло, ноги набрякали, через загальне ослаблення м'язів йому було важко ходити. Чоловіка діймали постійний біль у шлунку, нудота, кашель, проблеми зі сном. На думку біографа Р. Питлика, це було спричинено недолікованими в молодості хворобами; не останню роль відіграв і його спосіб життя, зокрема багаторічний алкоголізм. У листопаді він останній раз вибрався із дому — бричкою, до якої його довелося нести на руках. Але при цьому рішуче відмахувався від поради звернутися до лікаря, пив великі дози аспірину і звинувачував у всьому місцевий клімат і свій ревматизм.

Наприкінці року Ярослав уже майже не міг рухатися, але ще продовжував лежачи диктувати «Швейка» своєму секретареві, розпочавши четверту частину роману, яка так

і лишилася недописаною. Він нарешті дозволив себе оглянути, і доктор Рессль діагностував «комбіноване захворювання серця, нервів і легенів». З останніх недописаних листів відомо про намір Гашека виїхати до Італії.

Гашек помер 3 січня 1923 р. у віці 39 років. У свідоцтві про смерть, підписаному доктором Новаком, значилося: «Запалення легенів, прихований параліч серця». Місцевий священник відмовлявся ховати митця-комуніста на християнському цвинтарі. Коли ж у пресі з'явився некролог про його смерть, у це вже ніхто не повірив, тож на похорон майже ніхто не прийшов.

Шура через п'ять років вийшла заміж за лікаря, який згодом, коли у неї почався психічний розлад, подав на розлучення і помістив її у клініку. Ярмілі довелося вести судові суперечки за спадщину чоловіка. Вона померла у віці 44 років, але встигла залишити значний літературний доробок (вірші, гумористичні оповідання, романи, дитячі книги, біографії), ставши однією із перших жінок-гумористок у Чехії. Їхній син Ріхард став, як і дід, архітектором.

Що ж до психічного діагнозу письменника, то сучасні науковці ретроспективно висловлювали свої припущення. Так, В. Самохвалов і В. Кузнецов кваліфікували його імппульсивні вчинки, авантюрні пригоди, схильність до епатажу і містифікацій, запої та бурлацтво — як прояви гіпоманіакальної чи гепоїдної поведінки. М. Буянов вважав, що деякі його психічні особливості можна пояснити ендокринними захворюваннями. На думку психіатра О. Шувалова, у нього спостерігалися основні діагностичні критерії дисоціативного розладу особистості, як-от нехтування соціальними нормами і правилами, нездатність підтримувати стійкі стосунки з людьми за легкості їх встановлення, невміння робити висновки із негативного життєвого досвіду, алкогольна залежність тощо.

Біограф В. Менгер писав: «Таким диваком був Ярослав Гашек. Він умів гратися своїм ім'ям, честю й усім іншим. Внутрішнє життя Гашека було замкнуте непроникним, навіть незбагненим колом, за яке не міг проникнути жоден друг, справжній чи так званий. Він був без упереджень, плював на громадську думку, і ніщо на світі, тобто ні його родина, ні його друзі, не мали для нього жодного значення. Він переріс той маленький чеський світ не на одну, а на кілька голів, і тому йому було так тісно».

ЩО ПОЧИТАТИ

Радко Питлик
«Гашек»

Книга чеського історика літератури, письменника і редактора базується на вивченні великої кількості документів, листів, спогадів, поліцейських звітів, архівних і літературних джерел. Автору вдалося не лише звести воедино великий матеріал про життя Ярослава Гашека, зібраний часто по крихтах, але й пояснити багато фактів його біографії.

ЩО ВІДВІДАТИ

Дім-музей
Ярослава Гашека

Музей розташований у м. Липніце-над-Сазавою (округ Гавличкув-Борд, Край Височина, Чехія) в будинку, де письменник прожив свої останні роки. Відкрив його 1959 р. син Гашека Ріхард. Експозиція включає старі фотографії, рукописи, а також предмети побуту, що належали митцю. Крім того, відтворено обстановку кімнати, в якій він писав свого славного «Швейка».

Підготувала **Олена Тищенко**